

V naslednji razpravi direktor deželnega arhiva Wilhelm Wadl predstavlja Koroški deželni arhiv kot moderno informacijsko središče. Novi prostori in novi arhivski zakon so postavili pred arhiv nove izzive in večjo odgovornost. O uspešnem delu priča tudi dejstvo, da arhiv več kot 16 odstotkov stroškov pokrije s svojimi lastnimi prihodki, preostalih dobrih 83 odstotkov pa pokrije dežela. Prihodki arhiva so predstavljeni v diagramu. Kljub samostojnosti je arhiv še vedno tesno povezan z deželno upravo. Poleg gradiva dežele prevzema tudi gradivo nekaterih zveznih uradov; to je ustaljena navada že od ustanovitve arhiva. Hkrati je pomemben servis za državljane, kot kaže redno povečevanje števila obiskovalcev v čitalnici, posebej po preselitvi v nove prostore.

Sledi kratki prispevek Claudije Fräss-Ehrfeld. V njem predstavlja povezanost Zgodovinskega društva za Koroško s Koroškim deželnim arhivom. Bogat arhiv, ki ga je zbralo zgodovinsko društvo, je prešel v last dežele šele leta 1974 s sporazumom med zgodovinskim društvom in deželo Koroško. Naslednji je prispevek nekdanjega direktorja Wilhelma Neumanna o njegovi poti deželnega zgodovinarja in arhivarja.

O izzivih sodobne arhivistike pa razpravlja direktor bavarskega državnega arhiva v Münchnu Hemann Rumschöttel. Razprava ima naslov Sprememba paradigme v državi in družbi – izziv in odgovor arhivov. Gre za zelo aktualen pogled na sodobna arhivska vprašanja, ki si vsekakor zasluži pozornost. V prispevku se je avtor manj osredotočil na preteklost arhivov kot na njihovo sedanjost in prihodnost. Pri tem je uporabil modno besedo sprememba paradigme, ki sicer zadeva prav to, o čemer govori razprava – družbene, ekonomske, politične in tehnične spremembe ter spremembe v miselnosti in razvoju, ki se kažejo tako rekoč na vseh življenjskih področjih. Avtor postavlja osem takih paradigem. Prva je ekonomičnost. Vedno večji je vpliv tržnega gospodarstva na javni sektor naj bo učinkovitejši. Da ekonomičnost zadeva tudi arhive, je jasno – tu avtor navaja primer reforme javne uprave v Nemčiji in krčenje sredstev za arhive. Na drugi strani pa pomeni reforma dodatno obremenitev za arhive, saj se ukinjajo določeni uradi in sodišča, država se umika z nekaterih področij. Pritok gradiva v arhive se je zato znatno povečal. Drugič: utilitarizacija. Arhivi so se prisiljeni kot ustanove, ki opravljajo storitve za upravo, raziskave in javnost obnašati marketinško in pri tem upoštevati želje morebitnih uporabnikov. To sili arhive v iskanje partnerjev v znanosti, zgodovinskih in drugih društvih, upravi in politiki. Tretjič: aktualizacija. Arhivi naj ostanejo ustanove, v katerih se prepleta klasično arhivsko gradivo, staro več stoletij, s sodobnim. K temu spada tudi povezava z zgodovinskimi raziskavami, posebno na področju pomožnih zgodovinskih ved ter lokalne in pravne zgodovine. Kot poudarja Rumschöttel, bi omejitev zgolj na informacijski menedžment pomenila samoimputacijo. Četrto: popularizacija. Družba postaja vse bolj nepregledna. Zato so pomembne povezava arhivov v mrežo, izmenjava informacij, koordinacija in kooperacija. Tako združuje internetni portal "Arhivi na Bavarskem" prek 1000

arhivov. Skrb mreže arhivov je odslíkava pluralistične družbe in skrbi za ohranjanje arhivskega gradiva tudi pri na novo nastalih organizacijah, družbenih iniciativah, zvezah in društvih, ki so nemalokrat zelo vplivni, četudi so kratkotrajni. Šestič: privatizacija. Vse več tradicionalno državnih oziroma občinskih zmogljivosti prehaja v zasebne roke (železnica, pošta, uprava gozdov itd.). Oblikovati je potrebno strategije za zagotovitev prevzemanja tistega arhivskega gradiva, ki je nastalo v času javnega poslovanja v javne arhive, in na drugi strani ohranjanje in dostopnost privatnega gradiva. Predlogi za morebitno privatizacijo državnih ali občinskih arhivov so naleteli na široko odklanjanje. Sedmič: digitalizacija. Digitalno gradivo je odprlo v arhivih povsem nove poti pri prevzemanju, urejanju in strokovnem delu. Zahteve novega gradiva so pred arhive postavile številne probleme. Avtor opozarja, da v praksi velja, da ne kaže hitreje teči, ampak poiskati krajše poti. Digitalizacija zahteva od arhivarja kompetentnost tudi v sodobni tehnologiji. Osmič: globalizacija. Svet je postal brez mej. Z globalizacijo je povezana druga plat medalje, ki se nanaša na arhive. Opazno je vse večje zanimanje za zgodovino. V ospredju so zgodovinska identiteta, domovina, regionalna izročila kot nasprotje globalni anonimnosti. V tej vlogi morajo biti arhivi razumljeni kot središča spomina in biti povezani in vpeti v regionalno zgodovinsko in kulturno mrežo. Avtor končuje razpravo z mislijo, da Koroški deželni arhiv razume nove izzive, saj o tem priča ne le nova arhivska stavba, novi arhivski zakon, ampak tudi močna zasidranost deželnega arhiva v zavesti Korošcev in njegovo plodno povezovanje tradicije, inovacije in vizije. Sprememba paradigme učinkuje le, če jo prepoznamo in sprejmemo.

Posebno izčrpen je prispevek Evelyne Webernig o zapuščinah v Koroškem deželnem arhivu. Razstavno dejavnost v Arhivu obravnava Wilhelm Deuer. O pomenu gospodarskih arhivov za gospodarsko in socialno zgodovino ob primeru gradiva pliberskega rudnika v Koroškem deželnem arhivu piše Thomas Zelloth. Joachim Eichert predstavlja družinske raziskave v tej ustanovi. Publikacijo končuje analiza razvoja uporabe in obiskov v Koroškem deželnem arhivu v zadnjem desetletju (1994–2003) izpod peresa Johanna Stermetza.

Ob jubileju želi Koroškemu deželnemu arhivu tudi uredništvo revije "Arhivi" še mnogo uspešnih let!

Matevž Košir

Antoša Leskovec, Aleksandra Serše, Vodnik po arhivskem gradivu o Prekmurju v Arhivu Železne županije v Sombotelu (1849–1860), 1. del, Ljubljana 2003, 342 strani.

Izid pričujočega vodnika je za slovensko arhivistiko "pravcat majhen" praznik. Trditev dobi težo šele,

ko skušamo naštetih predhodne slovenske specialne arhivske popise prekmurskega historičnega gradiva v tujini. A doslej lahko omenimo le enega samega v izdaji Pokrajinskega arhiva Maribor leta 2000. Ko pogledamo še avtorje vodnika, zagledamo na prvem mestu ime profesorja in arhivskega svetnika v pokoju Antoše Leskovca, zagotovo enega najbolj znanih živčih slovenskih arhivskih delavcev. Le nekaj posameznikom je bilo dano zvedeti kaj več o predzgodovini nastanka vodnika in obliki ter obsegu popisanih zvezkov, ki jih je ustvaril prof. Leskovec v desetletjih neutrudnega evidentiranja na Madžarskem. O samih razmerah, v katerih je tam delal, ne gre izgubljati besed. Dovolj pove podatek, da so bili vsi brez izjeme napisani s svinčnikom, kar daje misliti o "romantičnosti" početja in mnogih takih ter drugačnih težavah.

Gre torej za Leskovčev tako rekoč arhivski opus vitae. Prvi pogoj za evidentiranje starejšega prekmurskega gradiva v madžarskih in tudi drugih arhivih je namreč dobro poznavanje madžarščine, nemščine in latinščine, pa še celega kompleksa upravnih, posestnih, cerkvenoupravnih in drugih posebnosti ogrskega prostora v določeni dobi, ne nazadnje pa tudi samega prekmurskega prostora in ljudi. Vse to je Leskovec znal združiti v sebi, zato ga lahko upravičeno štejemo za najboljšega živečega poznavalca madžarskega historičnega gradiva med Slovenci. To poudarjam pač samo zato, ker ima v Prekmurju sedaj "konkurenco" dveh novih doktorjev zgodovine Prekmurja iz vrst pripadnikov madžarske narodnosti.

Vodnik je zasnovan dvoplastno. Uvaja ga več krajših besedil obeh avtorjev, od katerih so Leskovčevi že bili objavljeni. Sestavek *Ogrski upravni sistem od srede 18. stoletja do leta 1918* je zelo sumaričen povzetek ogrske upravne ureditve od trenutka habsburške pridobitve svetoš Stefanske krone naprej. Obseg le-te je tu ravno pravi za stopnjo poznavanja, ki bi ga moral o preteklosti sosednje Ogrske imeti sleherni diplomant zgodovine pri nas. Tu so torej podane osnove osnov in kot take nedvomno sodijo semkaj. Avtor bi sicer lahko nekaj malega še dodal, recimo o posebnem položaju in vlogi palatina kot kraljevega namestnika že v nemirnem 17. in zgodnjem 18. stoletju ali pa o mnogih ogrskih centralnih uradih, ki so imeli do dualizma sedež na Dunaju. Pri statusu mest in klasifikaciji naselij je avtor pozabil omeniti status svobodnih škofijskih mest (szabad püspöki város), čeprav jih je bilo kar nekaj. Tak status je npr. dobilo in imelo prav mesto Szombathely (slov. Sombotel), ko je l. 1777 postalo sedež nove škofije. Prispevek *Evidentiranje arhivskega gradiva, pomembnega za slovensko Prekmurje, v madžarskih institucijah* je izpod peresa soavtorice Aleksandre Serše in je dober povzetek objavljenih člankov ter delovnih poročil o evidentiranju na Madžarskem, ki ga je izvajalo več strokovnjakov.

Najpomembnejše za sam vodnik pa je zadnje Leskovčevo besedilo o prekmurskem gradivu v županijskem arhivu v Sombotelu. Ta prispevek je ključ za razumevanje vodnika, saj osvetljuje upravno organizacijo v zgornjem Prekmurju predvsem od srede 19.

stoletja naprej. Starodavni, po obsegu še srednjeveški Slovenski okraj (Tótsági járás) je bil tedaj razdeljen na štiri okoliše (kerület): murskosoboškega, petanjskega, gornjelendavskega in őrségškega ali okoliš stražne krajine – to slednje ni bilo poimenovanje po krajevem sedežu okoliša, ampak po namenu, to je po funkciji stražnega področja še iz obdobja pred koncem 11. stoletja. Porabje, ki je do srede 19. st. še spadalo semkaj, je ostalo z reformami po 1850 skoraj v celoti zunaj njegovega obsega. Avtor bi na tem mestu lahko dodal, da je bil tak slovenski okraj tedaj že dolga stoletja ustaljena tako javnoupravna kot tudi cerkvenoupravna enota. Sedež novega okraja je postala Murska Sobota, katere lega sicer ni bila prav idealna za ljudi z Goriškega, saj so imeli do okrajnega sodišča za lep del dneva poti v eno smer. V okraju je bilo šest trgov: ob Murski Soboti še Dobra/danes Neuhaus na južnem Gradiščanskem/Burgenland, Cankova, Gornja Lendava/danes Grad, Martjanci in Rakičan ter okoli 160 vasi. Kot organizacijsko nova upravna enota je okraj začel oktobra 1849. Najvišjo funkcijo predstojnika okrajnega glavarstva sta opravljala sprva okrajni višji komisar (do 1854) in nato okrajni višji stolni sodnik. Zelo dragocena sta tu podana kratka historiata ustvarjalcev obeh popisanih fondov ter ocena fondov.

In sedaj k samemu jedru vodnika. Popisana sta fonda uradov obeh omenjenih funkcionarjev v obdobju med 1850–1860. Kot prvi nastopajo predsedstveni spisi, ki jih je po obsegu mnogo manj kot naslednjih upravnih spisov. Prvi so hranjeni v 12 fasciklih. Iz njih je avtor popisal vse tiste spise, ki so tako ali drugače govorili o tamkajšnjih ljudeh in dogajanju, pa tudi o zadevah splošnega pomena ali dogodkih, ki jih je urad po dolžnosti moral še posebej budno spremljati. Tako ne preseneča, da se tu najdejo tudi poizvedbe in poročila o žalitvah kraljevega veličanstva in duhovščine na terenu, poročila o splošnem razpoloženju prebivalstva v okraju, o morebitnih politično sumljivih osebah, o vplacovanju državnega posojila po občinah – teh je še posebej veliko, pa amnestija ob rojstvu prestolonaslednice. Običajne so zadeve v zvezi z gospodarstvom, šolstvom, zaposlovanjem, zdravstvom, kriminalom, kulturo, tu so verske in narodnostne zadeve, društva in seveda najrazličnejše personalije. Najde pa se tu celo koncept negativnega odgovora okraja v zvezi z udeležbo na pariški svetovni razstavi, pa koncept negativnega poročila okraja glede arhivalij za Monumento Habsburgico, pa določila o oblekah kmetov jezdecev ob vladarjevem obisku, okrožnica o potrebi po cenzuri gledaliških predstav, nočna straža pri davčni blagajni, prekršek pisarja, dohodnina okrajnega glavarja, obvestilo županijske oblasti o smrti trgovca Šušteršiča v Ljubljani, ki je bil nadzorovana oseba, in drugo.

Precej večja skupina spisov so, kot rečeno, upravni spisi. Avtor je popisal 18 fasciklov, po količini nepriemerljivo obsežnejših kot so predsedniški spisi. V prvem fondu so zavedeni skoraj izključno le uradna korespondenca in poročila upravnih organov, tu je večji del namenjen zasebnim prošnjam, pritožbam, zahtevam in drugim osebnim zadevam posameznikov

ter reakcije nanje. Več je zapisov o raznih oblikah kriminala in vsakovrstnega prestopništva, recimo o odvzemu puške gostilničarju v Murski Soboti, goljufijah pri rekrutaciji, mnogih aretacijah npr. zaradi vsakdanjega pretepanja ali prodaje prelahkega kruha na tržnici ali odkrite viseče slike revolucionarja Kossutha v hiši sumljivega človeka itd. Razmeroma veliko je zadev o vojaštvu: o običajnih in nenadnih naborih, o vojakihi – dopustnikih, o odsluženihi vojakihi. Človekovo življenje je bilo sodeč po zadevah sila omejeno, tako je npr. član judovske skupnosti moral prositi oblasti za dovoljenje za poroko s katoličanko. Mnoge je oblast tako ali drugače nadzirala, tudi harfista Ferdinanda Weixelbauma, ki da ni bil pristojen v Cankovo. Soboški trgovci so morali imeti vse orožje, kar so ga premogli, lepo prijavljeno, zato ga je oblast redno kontrolirala. Če je kdo našel zaklad, ga pač ni smel obdržati, saj so tudi za take primere oblasti imele primerno stroge predpise. Cehi so živeli še kar naprej, mlinarji na Tišini pa so se lahko vrnili v soboški mlinarski ceh. Gostilničar v Rogaševcih je prekoratil zapovedano policijsko uro in je bil prijavljen. Okrajni urad je dobil zahtevo iz Puconcev za izgon dveh Štajercev, ki sta tam zganjala nemoralo. V Skakovcih pa so prijavili tatvino konj. Varnostni ukrepi so bili tudi sicer zelo številni.

Veliko je govora o gospodarstvu in trgovanju. Še zanimivejše so socialne zadeve. O teh lahko npr. zvemo, da je urad vsak mesec določen znesek denarja, pridobljenega s plačanimi kaznimi, razdelil med reveže. Ko namreč julija 1854 tega niso storili, je nastal poseben dopis. Povsem vsakdanje so že bile tiskane županijske okrožnice okrajnim uradom o najrazličnejših ukrepih, recimo o odpravi sušenja lanu v pečeh v hišah in naročeni ureditvi sušilnic za lan zunaj zagrajenih krajevnih središč – očitno je prihajalo do vžigov itd. Spisi omogočajo lep vpogled v vsakdanjik prekmurskega mikrosveta. V njih najdemo zapise o vseh ljudeh – od reveža, brezdomca in dninarja do raznih tujcev, plemičev in grofov. Preseneča bogastvo najraznovrstnejših zadev, ki jih lahko na hitro preletimo v izdelanem stvarnem kazalu, enem od treh dobrih pomagal na koncu vodnika. Ob njem sta še imensko in krajevno kazalo. Še eno očitno lastnost spisovnega gradiva je treba omeniti. Čeprav je nastajalo na ogrskem ozemlju, je bila zagotovo vsaj polovica spisov napisana v nemščini. To da seveda marsikaj misliti, srečna okoliščina pri tem pa je, da je gradivo jezikovno tako mnogo dostopnejše širšemu krogu raziskovalcev.

Že sedaj lahko zatrdimo, da bo vodnik bistveno vplival na povečano zanimanje za tedanje prekmurske razmere in gotovo tudi na poglobljen študij le-teh. In bilo bi kar prelepo, če bi na tej točki lahko zaključil oceno vodnika. Pa ne morem. Zaradi napak, ki jih je izrazilo preveč, da bi recenzent lahko le zamahnil z roko. Soavtorica Saša Serše v uvodu sicer posebej opozarja, da so se pri objavi zvesto držali avtorjevih originalnih zapisov, kar pomeni tudi zapisov osebnih in krajevnih imen. Hkrati se je vnaprej opravičila za morebitne napake. V tem primeru se opisani koncept

ni izkazal za idealnega, saj je količinsko največ madžarskih pravopisnih napak v toponimih in v uvajalnih tekstih od uvoda naprej.

Poglejmo si najbistvenejše, ki se tudi sicer najpogosteje pojavljajo v slovenskih znanstvenih besedilih: popolna odsotnost naglasnih znakov ostrivcev nad samoglasniki oziroma napačni naglasni znaki, npr. predpona *fő* je največkrat iztipkana kot *fö*. Tako je samo v prvem besedilu mogoče najti mnogo napačno natisnjenih izrazov, če naštejemo le nekaj osnovnih (napačni izrazi v kurzivi za znakom / pravilno): *főspan/ föispán, alispan/alispán, szolgabíró/szolgabíró in főszolgabíró/ főszolgabíró* – najde se celo *zsgolgabíró!*, *mezováros/ mezőváros, kozség/község, kozonség/közönség, arvaszék/árvaszék*. Napake se žal kar ponavljajo ali pa so isti izrazi natisnjeni nekje pravilno, drugod pa ne.

Toponimi: tudi pri teh ostrivca največkrat ni ali pa je nepravilno zamenjan s preglasom na samoglasniku. Tako se pojavljajo klasične napake: *Győr/Györ, Vasvár/Vasvár, Köszeg/Köszeg, Tótsági/Tótsági, Orsegu/Órség, Kožice/Košice* itd. Najbolj pa me je pri toponimih zmotila nedoslednost uporabe imen Szombathely in Sombotel. Oblika Sombotel se najprej pojavi na sami naslovnici, kar je razumljivo in prav – čeprav bi seveda pred njim ali za njim moral biti zraven tudi madžarski, se pravi aktualni edini uradni(!) naziv mesta [kot bi moral biti zraven tudi edini uradni madžarski naziv matičnega arhiva!]. Še staroslovensko krajevno ime Sombotel, ki ga vsekakor lahko enačimo z imenom Celovec in Gradec, je uporabljeno enkrat tako, drugič drugače, pa spet le slovensko, pa spet madžarsko – torej neenotno. Tudi v imenskem kazalu so napake, ki jih ne bi smelo biti, namreč, nekateri priimki so napačno natisnjeni oziroma se ne skladajo s tistimi v vodniku, npr. Keresztury (stara svobodnjaška družina s sedežem v Krogu) – v kazalu dvakrat, obakrat kot *Kercstury*, ali pa npr. priimek soboških grofov – tu kot *Szapary* ali *Szápáry*, čeprav se po danes edini in v madžarski literaturi enotni obliki zapisuje Szápáry. A priimki prekmurskega plemstva in zapisi teh so problem zase, saj jih celo ES – kolikor jih sploh v minimalnem obsegu navaja – izpiše nepravilno glede na veljavne oblike.

V očeh slovenskih bralcev in uporabnikov vodnik zaradi omenjenih napak seveda ne bo izgubil niti kančka vrednosti, kredibilnosti in občudovanja vloženega dela. Kaj pa si bodo mislili naši vzhodni sosede in madžarska manjšina v Prekmurju, je drugo vprašanje. Pred izidom bi ga bilo nujno dati v lekturo hungarologu, kar bo vsekakor veljalo za drugi del. Tudi na napakah se vsi učimo. Osebnost se že zdaj veselim drugega dela.

Andrej Hozjan